2ο - Ο εμφύλιος

Ο εμφύλιος...
και ο Θεός ντράπηκε για τα δημιουργήματά του

Δεν ξέρω ακριβώς σε ποια ηλικία ήμουνα, ίσως μωρό κάμποσων μηνών ή μεγαλύτερος. Το σπίτι μας ήταν πολύ κοντά στην πλατεία του χωριού και στο εκκλησάκι, που μάλλον είχε χτιστεί σαν ξωκλήσι του Μοναστηριού μας το 1152 μ.χ. Ήταν αφιερωμένο στα Εισόδεια της Θεοτόκου, μια που το Μοναστήρι, το οποίο είχε χτιστεί το 1004 μ.χ., τιμούσε την Κοίμηση της Θεοτόκου. Το σπίτι μας ήταν διώροφο και είχε μια μεγάλη αυλή μπροστά του, έναν κήπο και πολλά δέντρα. Είχαμε κι ένα-δυο οικιακά ζώα για να πίνουμε γάλα. Ένα πρωινό «ανακάλυψα» την ύπαρξη μιας αγελάδας στην αυλή του σπιτιού μας, λες και έκανε την εμφάνισή της για πρώτη φορά στον κόσμο εκείνη τη στιγμή. Η χαρά που ένοιωσα με τη συνειδητοποίηση της ύπαρξης αυτού του περίεργου πλάσματος, το χαρούμενο χαμόγελο της ανακάλυψης που εξέφραζε αυτή η αναγνώριση, είναι μια πολύ γλυκιά παιδική ανάμνηση.

Πριν από εκείνη τη στιγμή, ήμουν ένα με τον περίγυρό μου, ένα με τη μάνα μου. Ξαφνικά το εγώ μου άρχισε να αναδύεται παράλληλα με τη συνειδητοποίηση της ύπαρξης ενός άλλου, πελώριου, αλλά συμπαθητικού πλάσματος. Όταν ανέφερα καμιά φορά αυτή την εμπειρία σε φίλους μου, μερικοί μου έλεγαν: «Καλά, τι το παράξενο βρίσκεις σε αυτό; Όλα τα μωρά κάποια στιγμή κάνουν χαρά βλέποντας ζωάκια». «Ναι», τους απαντούσα, «αυτό που μου κάνει εντύπωση όμως, είναι πως μια τέτοια εμπειρία, ανάμεσα στις τόσες άλλες, συνήθως ξεχνιέται, ενώ σε μένα χαράχτηκε στη μνήμη μου κατά έναν ξεχωριστό τρόπο, δηλαδή ως η απαρχή μιας υποτυπώδους φιλοσοφικής διάθεσης στη γνωριμία μου με τον κόσμο!».

Η έκπληξη από το γεγονός αυτό της «ανακάλυψης» της αγελάδας, που υπήρχε και από πριν, αλλά για μένα αυτό συντελέστηκε με το που το συνειδητοποίησα, με εξοικείωσε από νωρίς για την υιοθέτηση του σχετικισμού στη σκέψη μου, όταν - μεγάλος πια - προσπαθούσα να περιδιαβώ τα σύγχρονα φιλοσο-

φικά μονοπάτια. Από πολύ νωρίς σχημάτισα την εντύπωση πως όλα αυτά που βλέπω, ακούω, αγγίζω, χρειάζονται και τη δική μου συνείδηση για να υπάρξουν. Ο κόσμος εμπεριέχεται σε μένα - και το αντίστροφο -, μέσα από μια μυστηριώδη αλληλεξάρτηση. Αν θελήσω να χτίσω έναν παραδεισένιο κόσμο γύρω μου, στο χέρι μου είναι. Και όταν βλέπω το είδωλο του εαυτού μου στον καθρέφτη, αντικρίζω τον κόσμο, που αλλάζει, όταν αλλάζω κι εγώ.

Με τη βοήθεια των αισθήσεων άρχισα να ανακαλύπτω τον κόσμο και τον εαυτό μου συγχρόνως κι έτσι να ωριμάζει το εγώ μου. Αν ήμουνα σε τσιγγάνικο καταυλισμό, το εγώ μου θα εξελισσόταν και αυτό τσιγγάνικο. Μα να που άρχιζαν να ξυπνούν μέσα μου οι πρόγονοί μου με τις αφηγήσεις του παππού και της μάνας μου, να που γεννήθηκα μέσα στον πόλεμο κι έζησα τη φρίκη του εμφυλίου, μέσα σε έναν τόπο βουνίσιο, σκληρό και αμετακίνητο.

Θυμάμαι, ήταν στην αρχή του εμφυλίου πολέμου, όταν ξαφνικά, εκεί που τρώγαμε, ακούσαμε τουφεκιές και σε λίγο την καμπάνα του χωριού να χτυπά. Βγαίνοντας έξω, είδαμε τους συγχωριανούς να τρέχουν, τα παιδιά να κλαίνε. «Έρχονται οι αντάρτες!» φωνάζανε, «Φύγετε!». Οπότε, με αρπάζει η μάνα μου από το χέρι και τρέχουμε κι εμείς να φύγουμε μέσα στον πανικό. Τι ειρωνεία! Να κινδυνεύουμε και από τον στρατό στον οποίο ανήκε ο πατέρας μου! Ήταν κάτι που δεν μπορούσα να το καταλάβω. Φεύγοντας, περάσαμε από ένα ξέφωτο, μια τοποθεσία ακριβώς δίπλα από το μοναστήρι, που τη λέγανε Γκιρίζι και οι σφαίρες σφυρίζανε ξυστά δίπλα μας. Καμιά από αυτές δεν μας πέτυχε όμως. «Ήταν η Παναγιά στο πλάι μας και μας βοήθησε!», είπε η μάνα μου. Αναλογίζομαι σήμερα πώς αλλιώς να ερμηνεύαμε τον καιρό εκείνο τα παιχνίδια της τύχης, όταν μάλιστα συνειδητοποιώ τις πάμπολλες φορές στη ζωή μας, που ζήσαμε σαν από θαύμα!

Ο Μπαρμπαλιάς

Μετακομίσαμε τότε όλοι μας στο σπίτι της αδελφής της μάνας μου, της Πανάγιως, που είχε άνδρα έναν λεβέντη, τον Ηλία, που

ήταν και αυτός στο ΕΑΜ και τον φωνάζαμε Μπαρμπαλιά. Για μένα ήταν μια ξεχωριστή φυσιογνωμία ο Μπαρμπαλιάς. Ήρεμος, άκακος, με ένα μόνιμο χαμόγελο, που είχε φωλιάσει ανάμεσα στα πολύ μεγάλα, περήφανα μουστάκια του. Ήταν πολύ τρυφερός με όλα τα παιδιά και τα ανίψια του. Γι' αυτό τον θυμάμαι σαν κάτι ξεχωριστό ανάμεσα στους άλλους άντρες που γνώρισα στα παιδικά μου χρόνια. Ήταν αργός στην περπατησιά, για να είναι σίγουρος για το επόμενο βήμα και για να βρίσκεται σε αρμονία με το βαθυστόχαστο βλέμμα του. Πρέπει να είχε και ταλέντο ηθοποιού, γιατί, όταν έλεγε κάτι, το έλεγε με παραστατικότητα και αυθεντικό χιούμορ. Πιθανόν για τον λόγο αυτό φαίνεται ότι επιλέχτηκε από τον καπετάν Αδαμάντιο (Ηλία Καφαντάρη) να υποδυθεί στη μάχη της Μερίτσας τον σύγχρονο «Εφιάλτη» και να προσποιηθεί τον πληροφοριοδότη που γνώριζε την κρυψώνα, όπου οι κάτοικοι των χωριών είχαν κρυμμένη τη σοδειά τους, τα τρόφιμα και το κρασί, αλλά και το κρυφό μονοπάτι που θα τους οδηγούσε σε αυτήν. Στην πραγματικότητα βέβαια, τους οδήγησε στην τοποθεσία όπου υπήρχε σχέδιο να επιτεθούν οι δικοί του στους Ιταλούς στρατιώτες. Υποδύθηκε θαυμάσια τον ρόλο του ο Μπαρμπαλιάς και κατόρθωσε και οδήγησε 348 βαριά οπλισμένους Ιταλούς σε αχυρώνες, όπου οι κάτοικοι της Οξύνειας είχαν δήθεν κρύψει τη σοδειά τους. Φανταζόμουν τον Μπαρμπαλιά στον ρόλο αυτό, καθώς μου διηγούνταν πως, μόλις μπήκε στον πρώτο αχυρώνα, προσποιήθηκε ότι ψάχνοντας στον χώρο ανακάλυψε ένα βαρέλι με κρασί και άρχισε να πίνει, οπότε και οι Ιταλοί έκαναν το ίδιο και βάλθηκαν να πίνουν με την ψυχή τους. Τους μέθυσε όλους με τον τρόπο του ο Μπαρμπαλιάς. Κατόπιν, μεθυσμένους τους οδηγούσε στην κρεμάλα τους, στο μονοπάτι όπου διεξήχθη η

πρώτη εκείνη μάχη της εθνικής αντίστασης, η καταδίκη των κατακτητών, η αρχή της αντίστροφης μέτρησης για την επερχόμενη οριστική αποχώρησή τους από τη χώρα μας. Φερεντίνος λεγόταν ο διοικητής των Ιταλών, που σε όλο τον δρόμο είχε συνέχεια δίπλα του τον Μπαρμπαλιά και δεν τον άφηνε να απομακρυνθεί.

Ήμουν μεγάλος πια, περίπου τη δεκαετία του 80, όταν πήγα και βρήκα τον θείο μου λίγα χρόνια πριν πεθάνει, για να μου εξιστορήσει τα γεγονότα της περίφημης αυτής μάχης.

– Ρε Μπαρμπαλιά, του λέω, εσύ είσαι ένας ήρωας.

– Τι ήρωας, μωρέ ανιψιέ, ένας χέστης είμαι. Αν όλοι οι ήρωες ήταν σαν εμένα, τότε οι ήρωες θα πρέπει να είναι ή δειλοί ή αλαφροΐσκιωτοι. Όταν αποφάσισα να παραστήσω τον προδότη, δεν το σκέφτηκα και πολύ, ούτε συνειδητοποίησα τον κίνδυνο. Ήταν το μίσος και η αγανάκτηση για τους κατακτητές, άραγε, που με έκαναν να μην σκεφτώ τι θα μπορούσε να μου συμβεί; Δεν ξέρω, τι να σου πω… Όταν όμως πλησίασα το μέρος όπου ήξερα ότι θα χτυπούσαν οι συναγωνιστές μου, το μυαλό μου θόλωσε και οι σκέψεις έρχονταν κι έφευγαν σαν μαύρα κοράκια. Μέσα στην υπερέντασή μου σκεφτόμουνα τα τέσσερα παιδιά μου, που θα έμεναν ορφανά, μήπως δεν είχα σχεδιάσει καλά τις ενέργειές μου, πόσο επικίνδυνο ήταν αυτό που έκανα και τέτοια παρόμοια. Το μυαλό μου είχε μουδιάσει κι ένα σφίξιμο ένιωθα στον λαιμό μου. Φτάνοντας στο σημείο που είχαμε συνεννοηθεί ότι θα χτυπούσαν οι δικοί μας και θα σκότωναν πρώτο-πρώτο τον Φερεντίνο, τον αρχηγό των Ιταλών, εγώ άρχισα να κοντοστέκομαι, για να απομακρυνθώ από αυτόν, μη φάω κι εγώ καμία σφαίρα ξώφαλτσα. «Κι αν αστοχούσε ο σκοπευτής μας, που θα σημάδευε τον Φερεντίνο», «και αν με καταλάβαινε ο Ιταλός;», έλεγα μέσα μου, και όσο πλησίαζα, τόσο το αίμα μου ανέβαινε στο κεφάλι. Αν πάλι το έσκαγα πριν φτάσω στο σημείο που είχαμε συμφωνήσει, θα το καταλάβαιναν οι Ιταλοί και όλα θα πήγαιναν στράφι. «Άγιε Γεώργιέ μου», έλεγα, «βοήθησέ με!…». Όταν πια φτάσαμε στο επίμαχο σημείο, η αγωνία μου ήταν τόσο μεγάλη, που άρχισα να τρέμω. Με κοιτάει ο Φερεντίνος στα μάτια και σαν να κατάλαβε κάτι. Έβαλε το χέρι στο

πιστόλι του, αλλά εκείνη τη στιγμή, που ήταν στραμμένος σε μένα, ο καπετάν Ζαραλής τον πέτυχε στην καρδιά. Τότε χίμηξα στο διπλανό χαντάκι και δεν κατάλαβα πώς βρέθηκα μαζί με τους συντρόφους μου. Οι Ιταλοί τα έχασαν και δεν πρόλαβαν να αμυνθούν και πέφτανε σωρηδόν κάτω νεκροί. Ξεχύθηκαν κατόπιν οι κάτοικοι και με τσεκούρια και μαχαίρια χτυπούσαν αλύπητα. Δυο μέρες κράτησε αυτή η μάχη. Μια μάχη μεταξύ Δαυίδ και Γολιάθ. Εμείς με σφεντόνες κι εκείνοι με όπλα και οπλοπολυβόλα, που στην αρχή της μάχης δεν πρόλαβαν να τα χρησιμοποιήσουν.

– Δε μου λες βρε θείε, η μάχη αυτή άρχισε τώρα να γιορτάζεται. Δεν είναι όμως ντροπή να έχουν περάσει 40 ολόκληρα χρόνια για να αναγνωρισθεί μια μάχη εθνικής αντίστασης, μόνο και μόνο επειδή αυτή οργανώθηκε από ανθρώπους του ΕΑΜ; Τι έχεις να πεις πάνω σε αυτό; Εσένα σε καλέσανε να συμμετάσχεις;
– Όχι, δεν με κάλεσε κανείς, αλλά και αν με καλούσαν, δεν θα πήγαινα.
– Γιατί Μπαρμπαλιά;
– Τι γιατί! Στη μάχη αυτή συμμετείχε όλος ο λαός της γύρω περιοχής και όχι μια συγκεκριμένη παράταξη. Σήμερα γίνονται δυο ξεχωριστές εκδηλώσεις για την επέτειό της, γιατί θέλουν με τον τρόπο αυτόν τα κόμματα να μονοπωλήσουν τη δόξα της. Αυτό το θεωρώ κατάντια κι έλλειψη σεβασμού για όλους εμάς, που συμμετείχαμε και πολεμήσαμε τον εχθρό.
– Ποιοι νομίζεις είναι αυτοί που έπαιξαν κυρίαρχο ρόλο στον σχεδιασμό και τη διεξαγωγή της μάχης; Τον ρώτησα.
– Κατά την άποψή μου, τρία είναι τα πρόσωπα τα οποία έπαιξαν κυρίαρχο ρόλο. Ο Ηλίας Καφαντάρης, που τον αποκαλούσαν καπετάν-Αδαμάντιο και ήταν υπεύθυνος του ΕΑΜ στη γύρω περιοχή, μαζί με τον καπετάν Ζαραλή της περιοχής Αγιοφύλλου και ο Αριστείδης ο Μπλούτσος, που ήταν ανθυπολοχαγός του τότε διαλυμένου εθνικού στρατού. Ο καπετάν-Αδαμάντιος είχε την πρωτοβουλία και σχεδίασε τη μάχη. Χωρίς να έχει ζητήσει την έγκριση των ανωτέρων του, αλλά, έχοντας νιώσει στο πετσί του την αγανάκτηση των κατοίκων της περιοχής και

την αποφασιστικότητά τους για το «Μολών Λαβέ», έκανε αυτή την επιχείρηση. Μετά τη διεξαγωγή της μάχης - και παρόλο που ο εχθρός έπαθε πανωλεθρία - ο Αδαμάντιος κλήθηκε από τους ανώτερούς του στο ΕΑΜ να περάσει ανταρτοδικείο. Η εντολή που είχαν εκείνο το διάστημα από τα ανώτερα κλιμάκια του ΕΑΜ ήταν να μην επιτίθενται ανεξέλεγκτα στους κατακτητές. Ο Αδαμάντιος, επειδή δεν ακολούθησε πιστά την εντολή αυτή, υποψιάστηκε ότι σίγουρα θα είχε μπλεξίματα. Μπορεί και να τον εκτελούσαν γι' αυτήν την αυτόνομη πράξη του, που θα ερμηνευόταν ως ανυπακοή. Ίσως για τον λόγο αυτό να εξαφανίστηκε μέχρι το 1948, οπότε και γύρισε πίσω για να παραδοθεί.

Εκείνος που σημάδεψε τον Φερεντίνο και τον πέτυχε στην καρδιά, ήταν ο καπετάν-Ζαραλής, που ανήκε στο ΕΑΜ. Πολύ ικανός και τολμηρός αγωνιστής. Αυτός καθοδηγούσε όλους όσους προέρχονταν από τα γύρω χωριά του Αγιόφυλλου. Αλλά και ο Παπα-Θανάσης, ο παπάς του Αγιόφυλλου, βοήθησε και αυτός στον ξεσηκωμό καθώς, μόλις πληροφορήθηκε την ώρα της λειτουργίας ότι γινόταν η μάχη, διέκοψε τη λειτουργία και είπε στο εκκλησίασμα: «Πάμε να συνεχίσουμε πολεμώντας τους κατακτητές!».

Ο Αριστείδης ο Μπλούτσος, κάτοικος της Οξύνειας, ένα λεβεντόπαιδο, ήταν τότε ανθυπολοχαγός και δεν είχε καμιά σχέση με το ΕΑΜ. Νομίζω ότι ηγείτο μιας παράταξης εθνικής αντίστασης, που τη λέγανε ΜΙΔΑΣ. Επειδή όμως ήταν αξιωματικός, ανέλαβε όλους τους συγχωριανούς του να τους καθοδηγήσει. Νομίζω ότι έπαιξε σημαντικό ρόλο στον σχεδιασμό της επίθεσης, με τη στρατιωτική εμπειρία που είχε.

Αυτή ήταν η ιστορία της Μάχης της Μερίτσας, όπως μου την αφηγήθηκε ο θείος μου, ο Μπαρμπαλιάς.

Επειδή το χωριό μου είχε τότε καταληφθεί από τους αντάρτες, όλη μου η οικογένεια μετακόμισε στη Μερίτσα, που μετέπειτα μετονομάσθηκε σε Οξύνεια, στο σπίτι του Μπαρμπαλιά, που η γυναίκα του ήταν αδελφή της μάνας μου. Στο ίδιο σπίτι είχε μετακομίσει και η άλλη αδερφή της, η Λισάβω, που είχε σύζυγο τον Παναγιώτη, μαζί με τα πέντε παιδιά τους. Είκοσι άτομα μέναμε σε δυο δωμάτια!

Ήταν Μεγάλο Σάββατο και οι αντάρτες θέλησαν να καταλάβουν την Οξύνεια. Όλη αυτή τη μέρα και οι «δεξιοί» και οι «αριστεροί» επιστράτευαν τους ομοϊδεάτες τους περνώντας από τα σπίτια του χωριού. Ο θείος μου ο Παναγιώτης επιστρατεύτηκε από τους δεξιούς, αλλά ο Μπαρμπαλιάς ως ΕΑΜίτης δεν θα μπορούσε συνειδησιακά να συμμετάσχει με τους δεξιούς, που πέρασαν από το σπίτι. Αλλά ούτε και με τους αριστερούς, γιατί δεν πίστευε σε αυτόν τον εμφύλιο. Μόλις άρχισε να βραδιάζει, η εμφύλια σύγκρουση άρχισε και αυτή. Από το πρωινό του Μεγάλου Σαββάτου, ο Μπαρμπαλιάς ήταν κρυμμένος στο αμπάρι. Το σπίτι μας ήταν στην αρχή του χωριού και πολύ κοντά στη μάχη και ακούγονταν συνεχώς τουφεκιές όλη τη νύχτα και κανείς δεν μπορούσε να κοιμηθεί.

– Θυμάσαι Μπαρμπαλιά, του λέω, εκείνο το βράδυ που ξημέρωνε Πάσχα κι έξω γινόταν μια εμφύλια σύρραξη κι εσύ ήσουνα κρυμμένος μέσα στο αμπάρι, μην μπουν μέσα οι μεν ή οι δε και σε πάρουν μαζί τους να πολεμήσεις;
– Θυμάμαι, είναι να μη θυμάμαι, που όλη τη νύχτα κατουριόμουνα από τον φόβο μου και, για να μην τρώμε βρώμικο σιτάρι, φώναζα συνέχεια να μου φέρουν το στρατιωτικό κράνος να κατουρώ μέσα; Το απολάμβανα όμως, γιατί μόνο για κάτι τέτοιο μου φαινόταν ότι ταίριαζε αυτό το κράνος εκείνη την ώρα.
– Θυμάσαι, ρε Μπαρμπαλιά, το πρωί που έφεραν τον θείο τον Παναγιώτη σκοτωμένο με 40 μαχαιριές από τους αντάρτες; Μέναμε στο ίδιο σπίτι με αυτόν, όλοι μαζί, τότε.
– Πώς δε θυμάμαι, ανιψιέ μου. Ξεχνιούνται αυτά τα πράματα; Εγώ κρύφτηκα στο αμπάρι, γιατί δεν ήθελα να συμμετάσχω σε αυτόν τον εμφύλιο σπαραγμό. Το φαντάζεσαι, εκείνο το βράδυ που γινόταν η μάχη, να βρισκόμασταν σε αντίθετα στρατόπεδα με τον μπατζανάκη μου, τον Παναγιώτη, και να μας ανάγκαζαν να αλληλοσκοτωθούμε, ενώ μέναμε στο ίδιο σπίτι και ήμασταν τόσο αγαπημένοι μεταξύ μας; Πιστεύω όμως πως ο μπατζανάκης μου δεν ήταν τελικά θύμα πολέμου. Κάποιος γνωστός του θα ήταν, αριστερός ή δεξιός, που έβγαλε όλο το μίσος πάνω του με αγριάδα. Σαράντα μαχαιριές έφαγε χωρίς λόγο ο Παναγιώτης! Δεν το χωράει ο νους μου... Και

ξέρεις, Αριστοτέλη, αυτό που λέει ο λαός; Κάποιος ρωτάει ένα συγχωριανό του: «Γιατί είναι τόσο άσκημα βγαλμένο το μάτι σου;». «Γιατί το έβγαλε ο αδερφός μου!», του λέει ο άλλος. Για να ξέρεις! Κρύφτηκα λοιπόν στο αμπάρι, γιατί ήμουνα σε πολύ δύσκολη θέση. Πονηρεύτηκα ότι ορισμένοι ήθελαν να συνεχιστεί ο εμφύλιος για τα καλά. Επειδή ήσουνα κάποτε στο ΕΑΜ, σε θεωρούσαν ότι ήσουν ή επικίνδυνος ή στιγματισμένος κι έτσι σε πίεζαν από εδώ και από εκεί να ανέβεις στα βουνά, να σώσεις το τομάρι σου.

– Και ποιοι νίκησαν τότε σε αυτήν τη μάχη;

– Νικητές αυτής της μάχης ήταν οι δεξιοί, με την οργάνωση των ΤΕΑ. Μετά από δυο μέρες, με καλούν στα ΤΕΑ να μου κάνουν ανάκριση, γιατί δεν συμμετείχα σε αυτή τη μάχη. Εγώ τους εξηγώ πως ήμουν άρρωστος και δεν μπορούσα να συμμετάσχω. Τι να έλεγα, να τους έκανα κατήχηση για τον εμφύλιο; Α! είσαι κρυφοκομμουνιστής, μου λέγανε, γι' αυτό εντάχθηκες και στο ΕΑΜ. Έφαγα ένα ξύλο, μα ένα ξύλο που δεν ξέρω πόσα πλευρά με σπάσανε. Μήνες έκαναν για να δέσουν τα κόκαλά μου. Αυτοί νομίζω υπολογίζανε πως εγώ θα φοβόμουν ή θα πείσμωνα και θα πήγαινα στα βουνά με τον ΔΣΕ, αλλά εγώ δεν τους έκανα τη χάρη.

– Καλά, δεν πήγαιναν στα βουνά από μια επιθυμία να φέρουν ένα άλλο καθεστώς, πιο δίκαιο και πιο ανθρώπινο;

– Δεν κατάλαβα εγώ παιδί μου κάτι τέτοιο. Εδώ πέρα στα μέρη μας οι περισσότεροι είχαν εκτεθεί με τους αριστερούς, γιατί η περιοχή είχε καταληφθεί από το ΕΑΜ και λίγοι ήταν με τον Ζέρβα. Κάποιοι άλλοι όμως μπορεί να το αποφάσισαν έτσι, για να πάνε κόντρα στον εχθρό τους, τον γείτονα ή δεν ξέρω γιατί άλλο. Τί δικαιοσύνη μου λες και κουραφέξαλα. Δικαιοσύνη ήτανε τότε αυτό που επέβαλε όποιος είχε το πάνω χέρι. Όλοι μας είχαμε πια ξεχάσει τι θα πει αυτή η λέξη. Σάμπως είχανε ποτέ τους διαβάσει Μαρξ ή πατριωτικά βιβλία, για να μπορούν να πουν και καμιά κουβέντα; Και για ποια ανθρωπιά μου μιλάς! Αυτό που κατάλαβα είναι ότι, σε τέτοιους μανιασμένους καιρούς, είναι πολύ εύκολο στα χωριά να αρχίσουν να μας κυβερνούν η εκδίκηση και τα πιο άγρια ένστικτα.

- Αυτό λέει και ο πατέρας μου, Μπαρμπαλιά, ότι αποφάσισε να φύγει για να πάει στην Αθήνα, για να αποφύγει τον εμφύλιο, όμως τον πιάσανε στον δρόμο κάποιοι αντίπαλοι και αφού έφαγε ένα γερό ξύλο, το έσκασε και ήταν θαύμα πώς δεν τον σκότωσαν. Αναγκάστηκε τότε να ξαναγυρίσει στο χωριό. Ήταν βέβαια και η μονομερής παράδοση των όπλων από τους αριστερούς, που δεν του άφηνε πολλά περιθώρια για να κινηθεί διαφορετικά, ούτε κι έβλεπε καμιά εγγύηση για κατοπινή συνεννόηση, ασφάλεια και ειρήνη.
- Έτσι, πολλοί που είχαν συμμετάσχει στο ΕΑΜ, αναγκάστηκαν να ακολουθήσουν τον ΔΣΕ στον εμφύλιο πόλεμο, γιατί κινδύνευαν να τους σκοτώσουν, όπως κινδύνεψα κι εγώ, με το ξύλο που έφαγα. Ξέρω πολλούς, που δεν ήθελαν να πάνε μαζί τους. Εγώ τα κατάφερα τελικά να μη ζοριστώ, γιατί βρήκα κατανόηση από ορισμένους που ήταν υπεύθυνοι στο χωριό μου. Βέβαια, αν έβλεπα ότι κινδύνευε η ζωή μου, θα αναγκαζόμουν κι εγώ να ανέβω στα βουνά. Ναι, την ξέρω την περίπτωση του Μπαρμπαμήτσου, που προσπάθησε να φύγει για την Αθήνα, αλλά έκανε το λάθος και εμφανίστηκε στην Καλαμπάκα. Εκεί τον γνώριζαν. Δεν περίμενε ο άνθρωπος πως θα έβρισκε τον μπελά του και πως θα κινδύνευε να σκοτωθεί από τους αντιπάλους του, αν δεν ανέβαινε στα βουνά. Φοβήθηκε φαίνεται ότι τα ίδια θα αντιμετώπιζε και στην Αθήνα κι έτσι αναγκάστηκε να συμμετάσχει στον εμφύλιο. Εγώ, Αριστοτέλη μου, το κατάλαβα γρήγορα, ότι πηγαίναμε για εμφύλιο πόλεμο και ότι με αυτόν δεν θα οδηγούμασταν πουθενά. Θα αλληλοσφαζόμασταν εμείς μεταξύ μας και στο τέλος οι πολιτικοί και οι ξένοι θα έκαναν κουμάντο στα πράγματα. Δεν είδες πώς, μετά από τόσους αγώνες, δικαιώθηκαν όλοι οι συνεργάτες των κατακτητών και πολλοί εγκληματίες; Όποιος και να νικούσε, θα αθωώνονταν τα κοράκια και θα καταδικάζονταν απλοί άνθρωποι. Δες τώρα ο πατέρας σου, που έδωσε τη ζωή του ενάντια στους κατακτητές, αλλά και που δεν πείραξε κανένα συνάνθρωπό του, δεν έχει το δικαίωμα ούτε να ψηφίσει, γιατί του αφαίρεσαν τα εκλογικά του δικαιώματα, ενώ όλοι οι εγκληματίες και οι συνεργάτες των κατακτητών σήμερα

λύνουν και δένουν. (Πράγματι ο πατέρας μου, ο Μπαρμπαμήτσος, ψήφισε για πρώτη φορά το 1977).

– Τι σου έκανε Μπαρμπαλιά να μη συμμετάσχεις στον εμφύλιο;
– Για να καταλάβεις, πρέπει πρώτα από όλα να σου εξηγήσω πώς ήταν η κατάσταση. Εγώ, ξέρεις, δεν γνωρίζω πολλά γράμματα, δεν ξέρω ούτε από κουμμουνισμούς, ούτε από καπιταλισμούς, και δεν πιστεύω ότι και οι άλλοι, που εντάχτηκαν είτε στο ΕΛΑΣ, είτε στον ΕΔΕΣ, ήξεραν από αυτά. Δυο τρία λόγια μαθαίνανε και τα παπαγαλίζανε, ο καθένας με τον τρόπο του. Στον εμφύλιο πόλεμο υπήρχαν κάθε λογής συμφέροντα. Έλεγαν στον κόσμο παραμύθια και ο κόσμος τα έχαφτε. Δεν πολεμούσε ο κόσμος για πολιτεύματα, όπως τα λέτε σεις εκεί κάτω. Οι μεν λέγανε ότι θα μας φέρουν την ισότητα και δεν θα εκμεταλλεύεται ο ένας τον άλλον και οι άλλοι έλεγαν «θα έρθουν οι κομμουνιστές και θα σας πάρουν τις γυναίκες σας και θα ζούμε ομαδικά και θα πηδάει ο ένας τη γυναίκα του άλλου». Μα είναι δυνατόν να σε βάζουν να σκοτώνεις τον συγχωριανό σου και τον συμπατριώτη σου και να προκύψει κάτι καλό από αυτό; Όποιος και να ήταν ο νικητής, δεν θα πήγαινε μετά να εκδικηθεί τους άλλους; Το δικό μου χωριό πήγαινε καλά όσο ήμασταν μονιασμένοι, όταν δεν φοβούμασταν να λέμε καλημέρα ο ένας στον άλλον. Εγώ πιστεύω ότι δεν λαβωθήκαμε από αυτούς τους βάρβαρους τους Γερμανούς, από τον ίδιο μας τον εαυτό λαβωθήκαμε.
– Τι θες να πεις Μπαρμπαλιά;
– Μας διαίρεσαν ανιψιέ μου (όχι πως κι εμείς, ξέραμε να κάνουμε τίποτα άλλο από το να διχαζόμαστε) και αυτοί που μας οδήγησαν στον εμφύλιο, κάνουν τώρα τη δουλειά τους, στα δικά τους πόστα. Εγώ κρύφτηκα στο αμπάρι, γιατί δεν μπορούσα να σκοτώσω τον αδελφό μου. Φαντάσου ο μπατζανάκης μου να σκότωνε εμένα ή εγώ αυτόν. Σε αυτή τη μάχη, που έγινε το Μεγάλο Σάββατο το βράδυ και σκοτώθηκε ο Παναγιώτης, άφησε τη θεία σου τη Λισάβω χήρα σε μικρή ηλικία με πέντε ορφανά. Αναλογίζεσαι τι έγκλημα είναι αυτό; Τόσα χρόνια διαβάζεις και πρέπει να το καταλαβαίνεις, αν και εσάς τους γραμματιζούμενους δεν σας έχω και πολλή εμπιστοσύνη. Εσείς μας τσαμπουνάτε όλο μεγάλα λόγια, γιατί

έχετε γιομάτο στομάχι και νομίζετε ότι τα ξέρετε όλα. Τέλος πάντων, αν αυτό το φρικτό έγκλημα σε βάρος του άνδρα της θείας σου, της Λισάβως, το έκαναν οι Γερμανοί, το καταλαβαίνω, αλλά να το κάνουν οι συμπατριώτες σου, που με αυτούς είσαι υποχρεωμένος να ζεις όλη σου τη ζωή, τι να σου πω, εγώ δεν μπορώ να το χωνέψω. Κρύβει μέσα του πολύ μίσος. Πριν από τον πόλεμο μια χαρά τα περνούσαμε, παρόλο που ήμασταν φτωχοί. Με τον πόλεμο αρχίσανε να μας διαιρούν οι φανατισμένοι. Στην αρχή όλοι μας ήμασταν ενάντια στον κατακτητή. Όλοι έπρεπε να κάνουμε κάτι για την πατρίδα. Όπως σου είπα, στην περιφέρειά μας εγκαταστάθηκε το ΕΑΜ και όλοι εμείς ενταχθήκαμε σε αυτό. Αν είχε εγκατασταθεί ο Ζέρβας, θα είχαμε ενταχθεί στον ΕΔΕΣ, για να διώξουμε τον κατακτητή. Δεν είχαμε ούτε το χρονικό περιθώριο, αλλά ούτε και τη γνώση να σκεφτούμε σε ποια οργάνωση να μπούμε. Εχθρός μας ήταν ο Γερμανός και όχι ο γείτονάς μας. Ο πόλεμος όμως και οι διαμάχες που είχαν οι πολιτικοί μεταξύ τους πέρασαν ύπουλα κάτω από τα πόδια μας και όλα τα μίση και οι φθόνοι που είχαμε μεταξύ μας άρχισαν να μας κυριεύουν και να γίνονται εκδίκηση του ενός ενάντια στον άλλον.

– Κάτι τέτοιο μου έχουν πει, θείε, ο παππούς, αλλά και ο πατέρας μου.

– Άκου, παιδί μου: όταν δίνεις μαχαίρι στον μικρό και όπλο στον μοχθηρό, δεν είναι καθόλου σοφό. Με τον εμφύλιο τα πράγματα άλλαξαν προς το χειρότερο. Η κάθε πλευρά παρουσίαζε τις εγκληματικές πράξεις μίσους που είχαν μεταξύ τους σαν πολιτικές διαφορές. Η αποκοτιά τους θεωρούνταν παλικαριά. Αν δεν συμφωνούσες με τη γραμμή του κόμματος, περνούσες λαϊκό δικαστήριο. Αν ήσουν διστακτικός στο να κάψεις το σπίτι του αντιπάλου συγχωριανού ή αν διαφωνούσες στο να εκτελεστεί κάποιος, σε χαρακτήριζαν απείθαρχο και άνανδρο. Αν είχες το θάρρος να φέρεις αντιρρήσεις σε μια απόφαση των ανωτέρων σου, σε υποψιάζονταν για προδότη που θα μπορούσε να κάνει κακό στο κόμμα, ενώ αν έκανες βίαιες πράξεις, ήσουν μαχητικός σύντροφος και ανδρείος. Αυτός που έκανε ραδιουργίες και ήταν καπάτσος, τον θεωρούσαν για έξυπνο, αποκτούσε

δύναμη και μετά γινόταν άπληστος και φιλόδοξος.

– Έχεις ακούσει εσύ τέτοιες περιπτώσεις;
– Βέβαια, πολλές. Δεν φαντάζεσαι, ανιψιέ μου, τι άγριες πράξεις είδαν τα μάτια μας, τι διεστραμμένα εγκλήματα έγιναν ανάμεσά μας και αιτία δεν ήταν οι πολιτικές διαφορές, αλλά οι εσωτερικές διαφορές που είχαμε ο ένας με τον άλλο. Όπως του κάπνιζε του καθενός. Καταργήθηκε κάθε ίχνος ηθικής. Να βλέπεις τώρα να μεταφέρουν στην Καλαμπάκα μέσα στα δισάκια και στους ντορβάδες τις κεφαλές των ανταρτών που σκότωναν, για να πάρουν τη χρηματική αμοιβή από τους αντιπάλους! Εμείς, οι πιο μετριοπαθείς, κινδυνεύαμε και από τις δύο πλευρές, είτε γιατί δεν πηγαίναμε μαζί τους, είτε γιατί δεν μας είχανε εμπιστοσύνη. Γιατί νομίζεις κρύφτηκα στο αμπάρι, όχι πάντως από δειλία, αλλά από τη σκέψη ότι θα πήγαινα σαν το σκυλί στο αμπέλι. Στη Μάχη της Μερίτσας, που τόλμησα να παίξω τον επικίνδυνο ρόλο του «προδότη» και να οδηγήσω 348 Ιταλούς στρατιώτες σαν πρόβατα επί σφαγήν, ήξερα τι έκανα. Μπορεί τη δύσκολη ώρα να φοβήθηκα, αλλά ο σκοπός ήταν σπουδαίος και καθάριος μέσα μου. Αν χρειαζόταν, πάλι το ίδιο θα ξανάκανα, και ας έχω στην πλάτη μου τόσα χρόνια.
– Καταλαβαίνω τι θέλεις να πεις… Έχεις μυαλό!
– Να σου πω και κάτι άλλο, ανιψιέ, και να τελειώνω. Αυτοί που ήταν τότε στα πράγματα και στις δυο παρατάξεις ήταν εκείνοι που είχαν λίγο μυαλό, γιατί μόνον αυτούς θα εμπιστεύονταν οι από πάνω τους, ώστε να μπορούν μετά να τους περνούν εύκολα τις απόψεις και τις αποφάσεις τους. Άνθρωποι με δική τους σκέψη και με πολιτική ηθική, σαν τον Καπετάν Αδαμάντιο, θεωρούνταν επικίνδυνοι και πολλές φορές θανατώνονταν.

Μια όρθια γυναίκα στα χαλάσματα του πολέμου

Η θεία μου η Λισάβω ήταν η μεγαλύτερη από τις αδερφές της μάνας μου. Τη θυμάμαι που φορούσε πάντα το μαύρο τσεμπέρι της. Την αγαπούσα πάρα πολύ και συγκινούμαι κάθε φορά που τη σκέφτομαι. Ήταν πολύ αγαπημένες αδερφές με τη μάνα μου.

Όμως - τι τραγωδία και αυτή - οι άνδρες τους να ανήκουν στα αντίθετα στρατόπεδα... Αλλά και τι ευτυχία, από την άλλη πλευρά, που οι καρδιές και των δυο αδερφάδων ήταν καρδιές παιδιών! Προικισμένες με το κίνητρο της ζωής, διαισθάνονταν τη ματαιότητα του εμφυλίου πολέμου, το νόημα που έλλειπε από όλες αυτές τις βιαιότητες. Είχε πια ξεπεράσει κάθε όριο η ανασφάλεια και η φοβία, που είχε για καιρό φωλιάσει στην καθημερινή τους ζωή και που τις ανάγκαζε, μαζί με τα παιδιά και τους γέρους, να εγκαταλείπουν τα σπίτια τους πηγαίνοντας από περιοχή σε περιοχή και τρέμοντας σαν τους λαγούς, με την κάθε κακή είδηση. Καταλάβαιναν ότι «κάποια άλλα συμφέροντα» κινούσαν τα νήματα, αν και δεν ήξεραν ποια. Αυτό όμως που βίωναν, ήταν ο παραλογισμός και των δύο πλευρών. Χωρίς να τα βάζουν ούτε με τη μία, ούτε με την άλλη πλευρά, αφού έτσι κι αλλιώς οι δυο αυτές γυναίκες δεν μπορούσαν να βγάλουν άκρη για το ποιος είχε δίκιο και ποιος άδικο, πίστευαν ότι δεν θα έβγαινε ποτέ κάτι καλό αν δεν τα βρίσκανε οι δυο πλευρές μεταξύ τους. «Χάθηκε ο δρόμος της γκαμήλας;», τις άκουγα να λένε στις ψιθυριστές τους κουβέντες, κουνώντας σκεφτικά το κεφάλι. Ποτέ δεν τις άκουγα να πολιτικολογούν. Μέσα στην άγνοιά τους όμως, κάτι είχαν ακούσει για τις ξένες χώρες και για καθεστώτα που υποστήριζαν την κάθε πλευρά και υποδαύλιζαν τις συγκρούσεις. Γι' αυτό και, καθώς μιλούσαν γενικά και αόριστα για «άλλα συμφέροντα», έδειχναν με αυτόν τον τρόπο την αμφιβολία τους για το αν η πατρίδα μας είχε πραγματικά συμφέρον από όλη αυτή την αναστάτωση και για το αν αυτός ήταν ο καλύτερος δρόμος για μια καλύτερη κοινωνία.

Η θεία μου η Λισάβω με τον άνδρα της τον Πανανιώτη.

Αυτό που θαύμασα από τη θεία μου τη Λισάβω, είναι πως ο σκοτωμός του άνδρα της, του Παναγιώτη, δεν την οδήγησε σε μίσος και κακία απέναντι στους αντιπάλους, ούτε μετέφερε

τέτοια πράγματα στα παιδιά της και αυτό ήταν το μεγαλείο αυτής της γυναίκας. Όλα τα τέκνα της από μικρά ξεχώριζαν για το ήθος τους, την καλοσύνη και την αγάπη τους προς τον συνάνθρωπο, απαλλαγμένα από αισθήματα εκδίκησης εναντίον εκείνων που σκότωσαν με τέτοιο βάρβαρο τρόπο τον πατέρα τους. Τα παιδιά της δεν ένιωσαν ποτέ την κρυάδα και την ντροπή του απροστάτευτου και του παρατημένου. Ούτε όμως εκμεταλλεύτηκαν ποτέ τον θάνατο του πατέρα τους, για να ζητήσουν εκδουλεύσεις από τους «νικητές». Όλα της τα παιδιά εξελίχθηκαν σε δημοκρατικά άτομα, με ανθρώπινες αξίες και προπάντων άριστοι γονείς, με μόρφωση και με ανθρωπιά, που τιμά τους προγόνους τους.

Τη θεία μου τη Λισάβω τη θυμάμαι όλη την υπόλοιπη ζωή της, μετά τον χαμό του άνδρα της, αφοσιωμένη στα ταπεινά και αφανή καθημερινά έργα του σπιτιού της, αλλά με την ιερή και ανομολόγητη αγάπη για τον αδικοχαμένο της σύντροφο να λάμπει σαν τον αποσπερίτη στο μελαγχολικό, αλλά γεμάτο καλοσύνη, σκοτάδι της καρδιάς της.

Μια φορά, συζητούσαμε με τον παππού μου, τον πατέρα της τον Παπαβαγγέλη, για τους αγίους και τη ζωή τους, την πίστη τους στον Θεό κ.τ.λ..

– Καλά, δε μου λες παππού, γιατί σήμερα δεν υπάρχουν άγιοι; Μόνο εκείνα τα χρόνια υπήρχαν;
– Υπάρχουν και σήμερα, παιδί μου, αλλά δεν φαίνονται. Και σήμερα πολλοί θα θυσιάζονταν για τον συνάνθρωπό τους. Όλοι αυτοί είναι άγιοι.
– Να σου πω παππού μια άγια γυναίκα που ξέρω και βρίσκεται εν ζωή; Η θεία μου η Λισάβω.

Χαμογέλασε ο παππούς μου, σαν να μου έδινε με αυτόν τον τρόπο τη δική του απάντηση.

Αγία γυναίκα η θεία μου. Τόσα χρόνια να μάχεται να ζήσει τα πέντε παιδιά της και δεν λύγισε η καρδιά της. Δεν ήθελε να ξαναπαντρευτεί, παρόλο που έμεινε χήρα τόσο νέα. «Από δω και πέρα θα αφοσιωθώ μόνο στα παιδιά μου και σε κανέναν άλλον», έλεγε, όταν τη ρωτούσαν.

Ήταν η μόνη από τις θείες μου, που με θαύμαζε όπως η μάνα μου. Όταν ήμουν μικρός μια μέρα, ερχόμασταν εγώ, η μάνα μου και η θεία Λισάβω από την Οξύνεια στο χωριό μας. Μια ώρα και παραπάνω δρόμος, με ανηφόρες και κατηφόρες. Τι περίεργο να είναι ακόμη τόσο ζωντανή η ανάμνηση αυτή όλα τα χρόνια που ζω! Πώς με το γοργό περπάτημά τους στα ξέφωτα μέρη και στην κατηφόρα με είχαν στη μέση και με τα χέρια τους με σήκωναν ψηλά κι εγώ να απογειώνομαι ρυθμικά, ξανά και ξανά, νιώθοντας την ίδια αγάπη να διοχετεύεται μέσα από τα χέρια τους στα δικά μου χέρια και την ψυχή μου να φουσκώνει από ενθουσιασμό, χαρά και ευτυχία. Η αγάπη της θείας μου για μένα ήταν ίδια με αυτή που έτρεφε για τα παιδιά της. Δεν με ξεχώριζε.

Την επισκέφτηκα στα γεράματά της και ήταν τυφλή, μετά από αποτυχημένη εγχείρηση καταρράκτη. Μόλις άκουσε τη φωνή μου, ένιωσα τη φωτεινή ματιά της μέσα από το δικό της σκοτάδι να πέφτει πάνω μου, προς στην κατεύθυνση που έδειχνε η φωνή μου, σαν ελαφρό αεράκι. Κι ένιωσα ανατριχίλα από πόνο, καθώς έβλεπα την πιο αγαπημένη μου θεία να ζει στο σκοτάδι. Μόλις όμως άκουσα τη φωνή της, αισθάνθηκα στην καρδιά μου μια θερμή ανοιξιάτικη αύρα, από αυτές που μόνο η αγάπη παράγει. Μαζί με τη φωνή της, ζωντάνευε και η φωνή της μάνας μου, που είχαν μια ξεχωριστή ομοιότητα.

– Αριστοτέλη μου, εσύ είσαι; Αχ! παιδί μου, κρίμα να μη ζει η μανούλα σου να σε καμαρώσει. Τη χάσαμε τόσο νέα! Τη θυμάμαι, πόσες φορές αντίκριζε τον θάνατο και όλες τις φορές εσένα σκεφτόταν.

Ξαναβλέποντας τη θεία μου, ήρθαν στον νου μου εκείνες οι σημαδιακές μέρες και η φοβερή σκηνή του μαντάτου, της οποίας κι εγώ, μικρό παιδί τότε, είχα γίνει μάρτυρας: ήταν Μεγάλο Σάββατο το βράδυ και η μάχη μεταξύ των εμφύλιων αντίπαλων ομάδων μαινόταν έξω από το σπίτι. Μόλις ξημέρωσε το πρωί, σταμάτησαν οι τουφεκιές, αποχώρησαν οι αντάρτες στα βουνά και η Σοφία η ξαδέλφη μου, η μεγαλύτερη κόρη της θείας μου της Λισάβως, έτρεχε στις πλαγιές για να βρει τον πατέρα της, γιατί αυτός δεν γύρισε από τη μάχη. Ξαφνικά, τη βλέπουμε να ξεπροβάλει από τον λόφο χτυπώντας τα στήθη της με τα χέρια και να βγάζει άναρθρες κραυγές και να φωνάζει αλλοπαρμένη:

– Πατέρα μου, …πατέρα μου! Τον βρήκαν εκεί πέρα και μας τον φέρνουν! Σκοτωμένος! Σαράντα μαχαιριές στο κορμί του…

Ήταν άνοιξη και ήταν η μέρα της Ανάστασης, μια καταγάλανη μέρα και στις καρδιές άρχισε να συννεφιάζει. Δεν ήταν Κυριακή Πάσχα η μέρα αυτή, ήταν για όλους μας Μεγάλη Παρασκευή. Μέχρι τότε δεν ήξερα τι σημαίνει θάνατος. Εκείνο το πρωινό, ανήμερα του Πάσχα, μάς επισκέφτηκε και τον γνώρισα, για πρώτη φορά, στην παιδική μου ηλικία. Η θεία μου σωριασμένη σε ένα σκαμνί. Συγκλονισμένη, μονολογούσε με πόνο ξανά και ξανά, χωρίς όμως να ωρύεται με τις συνηθισμένες κραυγές και τα γοερά κλάματα των γυναικών που ήξερα, αλλά με αξιοπρέπεια: «Αχ, τι κακό που μας βρήκε… Παναγιώτη μου, Παναγιώτη μου, τι κακό μας βρήκε…»

Σαν να το είχε διαισθανθεί από πριν! Ήρεμη και καρτερική, δεν είχε κλείσει μάτι όλη την προηγούμενη νύχτα από την αγωνία της, καθώς ο νους της ήτανε στον άντρα της, που τον είχαν καλέσει γι' αυτήν την εμφύλια μάχη, όπως αυτές που μπορούσαν να ξεσπάσουν ξαφνικά οπουδήποτε. Θα γύριζε ο άντρας της άραγε σώος; Χτυπήθηκε στη μάχη ή μήπως πιάστηκε σε καμιά ενέδρα των αντιπάλων; Να όμως που τώρα οι χειρότερες σκέψεις της νύχτας βγήκαν αληθινές! Μόλις έφτασε η κόρη της, πνιγμένη από βογκητά και αναστεναγμούς, σαν λυσσασμένα θεριά που την κατασπαράζουν, έπεσε στην αγκαλιά της μάνας της σπαρταρώντας από τον πόνο.

– Σιώπα κόρη μου, να αντέξουμε το κακό που μας βρήκε…

Και κρατώντας την σφιχτά στην αγκαλιά της, γύρισε και αντίκρισε κατάματα όλα της τα παιδιά, τον Κώστα, τον Βαγγέλη, την Κυράτσω και τη μικρότερη την κόρη της, τη Γιαννούλω, που στέκονταν παραδίπλα, όλα σαν πετρωμένα αγάλματα που κάποιος είχε σμιλέψει στη μουδιασμένη τους θωριά τη φρίκη και την αβάστακτη οδύνη. Το μούδιασμα διαδέχθηκε η απόγνωση. Και η τρέλα στο βλέμμα ξέσπασε με λόγια οργής και τραγικής απορίας: «Αχ, ο πατέρας μας. Γιατί... γιατί... γιατί; έπρεπε να τον σκοτώσουν έτσι»; «ποιος μπόρεσε να κάνει ένα τέτοιο έγκλημα;», «Πού θα φτάσει, Παναγία μου, αυτό το κακό;», φώναζαν και παραληρούσαν, πότε ο ένας, πότε ο άλλος και όλοι μαζί. Από εκείνη τη στιγμή η μάνα τους δεν επέτρεψε στον πόνο να

τρυπήσει άλλο και να καταφάει τα σωθικά της. Αυτός, αντίθετα, την έκανε να βρει μέσα της μια παράξενη δύναμη. Η θέλησή της να συμπαρασταθεί στα παιδιά της και να τα αναστήσει χωρίς μέσα, χωρίς περιουσία σε δύσκολους καιρούς, κυριάρχησε πάνω από όλα. Της στέγνωσε τα δάκρυα και της δυνάμωσε την ψυχή, καθώς έπρεπε τώρα να τους διοχετεύσει πολλαπλάσια τη φροντίδα και την αγάπη και να παλέψει με νύχια και με δόντια, για να τα κάνει να ξεχάσουν αυτές τις φρικτές ώρες.

Τα αποκαμωμένα από το βάρος του πόνου πόδια της πήραν δύναμη. Σηκώθηκε και αγκάλιασε ένα - ένα τα παιδιά της καλύπτοντάς τα με μια σκέπη σιγουριάς και καθησυχαστικής παρηγοριάς, που επισκίασε ακόμη και τον βαθειά ριζωμένο φόβο της, ότι ποτέ δεν θα μπορούσε η ίδια να παρηγορηθεί από τον πόνο που τής προκάλεσε αυτή η χωρίς νόημα, εγκληματική και αποτρόπαια πράξη κάποιων άγνωστων σε αυτή ανθρώπων, που δεν τη συναντά κανείς στους πολέμους με εξωτερικούς εχθρούς.

Εκείνη τη στιγμή τα μάτια όλων καθηλώθηκαν στην κορυφή του λόφου, από όπου πρόβαλαν οι άνθρωποι που μετέφεραν σε ένα πρόχειρο φορείο τον θείο τον Παναγιώτη. Τι ειρωνεία!! Άρχισε και η καμπάνα του Αγίου Γεωργίου, του προστάτη του χωριού, να χτυπάει χαρμόσυνα για την αναστάσιμη λειτουργία. Η καρδιά της θείας μου σκλήρυνε, τα μάτια της αγρίεψαν και αντάριασαν και έδωσε όρκο στον Θεό πως θα είναι πάντα μαζί του και κοντά στα παιδιά τους, μέχρι που ο θάνατος να την πάρει.

Αυτό έκανε η πιο αγαπημένη μου θεία Λισάβω, μια φιγούρα του παρελθόντος, που σαν αυτή υπήρξαν πολλές την εποχή εκείνη. Αυτές κράτησαν γερά την οικογένεια και συνέβαλαν ώστε να μπορέσουν οι μετα-κατοχικές γενιές να φτάσουν σε υψηλότερα επίπεδα ασφάλειας, προκοπής και ευημερίας.

Όλες αυτές τις ώρες του θρήνου και του πένθους της οικογένειας της θείας-Λισάβως μπροστά στο φέρετρο του άντρα της, καθόταν εκεί σκυφτός και αμίλητος ο άλλος θείος μου, ο σοφός Μπαρμπαλιάς, με ένα σφίξιμο στην καρδιά του. Σαν να του είχε φύγει η γη κάτω από τα πόδια του, έβλεπε να εξανεμίζονται οι αγώνες που είχαν κάνει ενάντια στον κατακτητή για μια λεύτερη πατρίδα. Διέβλεπε μια νέα κατοχή και ήταν σίγουρος γι' αυτό. «*Περισσότερο πρέπει να φοβόμαστε τα δικά μας λάθη, παρά*

τις προθέσεις των εχθρών μας» είχε πει ο Θουκυδίδης πριν 2.500 χρόνια. Κάτι παρόμοιο μου είχε πει και ο Μπαρμπαλιάς, χωρίς να έχει διαβάσει ποτέ τον ιστορικό του πρώτου μεγάλου εμφυλίου πολέμου των Ελλήνων, του Πελοποννησιακού, όταν μου εξηγούσε γιατί ο ίδιος δεν ήθελε να συμμετάσχει σε ένα μάταιο «αγώνα», όπου τα αδέλφια σκοτώνουν αδέλφια.

Ο Μπαρμπαλιάς ήταν ένας σοφός ήρωας και ένας ήρωας δεν δέχεται τον χαρακτηρισμό αυτόν για τον εαυτό του. Εγώ σήμερα γνωρίζω πως ο άνθρωπος αυτός ήξερε να διαχωρίζει τον πηγαίο και τον αυθεντικό ηρωισμό, από τον επίπλαστο και τον αυτο-καταστροφικό.

Μακάρι ο άνθρωπος να ήταν μόνο ζώο

Στις αρχές του εμφυλίου πολέμου, τότε που ζούσαμε όλοι μας στο σπίτι του Μπαρμπαλιά, μια μέρα ειδοποιούν τη μάνα μου να επισκεφτεί μια ομάδα των ΤΕΑ, που στρατοπέδευε σε ένα από τα λοφάκια του χωριού Οξύνεια, με τη διαταγή να μην συνοδεύεται από κανέναν άλλον. Η μάνα μου θεώρησε ότι ήταν καλό να πάρει κι εμένα μαζί της, μωρό τριών ή τεσσάρων χρονών τότε, γιατί δεν ήθελε να με αφήσει μόνο. Ήλπιζε ακόμα πως έτσι θα έδειχναν μια ευαισθησία, ώστε να μην την πειράξουν κάποιοι ή τη βιάσουν.

Με κρατούσε σφιχτά στην αγκαλιά της και προχωρούσε ακούγοντας τους τρανταχτούς χτύπους της καρδιάς της. Οι σκέψεις που έκανε την πλημμύριζαν φόβο και οι αρρυθμίες της όλο και δυνάμωναν. Και με έσφιγγε πάνω της όλο και πιο δυνατά.

Φτάνουμε επί τέλους στο σημείο συνάντησης και ειδοποιείται ο αξιωματικός των ΤΕΑ να βγει έξω. Μόλις βγήκε, κάτι είπε που δεν θυμάμαι και ξαφνικά με αρπάζει από την αγκαλιά της μάνας μου, με πετάει κάτω στο έδαφος και μετά αρχίζει να δέρνει τη μάνα μου αλύπητα, με χέρια και με πόδια. Είναι περίεργο πώς από μια τόσο μικρή ηλικία θυμάμαι αυτό το γεγονός, που άρχισα να ουρλιάζω φωνάζοντας «Μανούλα, μανούλα!», ενώ την ίδια στιγμή η μάνα μου, αδιαφορώντας για το ξύλο, συντετριμμένη κοίταζε προς τη μεριά μου και εκλιπαρούσε: «Λυπηθείτε το παιδί μου, άνανδροι». Κάποιοι που παρακολουθούσαν τη σκηνή λύγισαν και φώναξαν στον αξιωματικό: «Έλα, σταμάτα τώρα» κι ένας από αυτούς με μάζεψε από κάτω και με πήγε στην αγκαλιά της μάνας

μου. Κι εγώ γαντζώθηκα πάνω της σαν μαϊμουδάκι κι έκλαιγα ασταμάτητα.

Η επίδραση αυτής της σκηνής ήταν τραυματική για μένα και από εκείνη τη στιγμή άρχισα να ψευδίζω. Το γεγονός αυτό ήταν μεγάλη απογοήτευση για τη μάνα μου, γιατί η δεύτερη ευκαιρία για να σπουδάσει ο ένας τουλάχιστον γιος της, να γίνει δηλαδή παπάς ή δάσκαλος, νόμιζε ότι χάθηκε οριστικά.

Παρόλο που ήμουνα πολύ μικρό παιδί, θυμάμαι τη σκηνή αυτή με όλες της τις λεπτομέρειες. Πολλές φορές αργότερα προσπάθησα να σπάσω τα δεσμά της οργής μου, αλλά αυτά με κρατούσαν με πείσμα αλυσοδεμένο στον χώρο και στον χρόνο εκείνον, ακόμη και μέσα στον ύπνο μου.

Η καρδιά μου δεν άντεχε στη θύμηση εκείνης της σκηνής. Ένιωθα καρφωμένος πάνω σε τούτο το κομμάτι της ζωής μου, για όσο ζω, σαν να μου είχαν κόψει τα φτερά και να μην μπορούσα να πετάξω μακριά, για να ξεχάσω αυτή την έκφραση του προσώπου της μάνας μου.

Για πολλά χρόνια το μίσος και η μανία της εκδίκησης είχαν φωλιάσει για τα καλά στην καρδιά μου για εκείνον τον «άνθρωπο», που ενώ δεν ήξερα ποιος ήταν, πάντα όμως περίμενα ότι κάπου θα τον πετύχαινα μπροστά μου, για να του δώσω ένα γερό μάθημα.

Στα παιδικά μου χρόνια, αυτό που άκουγα καθημερινά τον καιρό του πολέμου και του εμφυλίου, ήταν ότι κάποιος σκοτώθηκε ή κάποιος σκότωσε. Στο καθημερινό μας λεξιλόγιο δεν έλλειπαν σχετικές φράσεις, όπως «θα σε σκοτώσω» ή «αυτός θέλει σκότωμα» ή «τον σκότωσε τον κερατά». Έτσι λοιπόν κι εγώ πολλές φορές τα βράδια κατέστρωνα σχέδια πώς θα κάνω κακό σε αυτό το ανθρωπόμορφο τέρας. Ήμουνα στο Γυμνάσιο, όταν τελικά έμαθα το όνομα και τη διεύθυνσή του. Όλη τη νύχτα έμεινα ξάγρυπνος και, παθιασμένος από οργή, αγανάκτηση και εκδίκηση, κατέστρωνα σχέδια χωρίς καλά-καλά να αναλογίζομαι τις συνέπειες μιας τέτοιας ενέργειας. «Θα με αθωώσουν», έλεγα μέσα μου, φέρνοντας τον νόμο στα μέτρα μου, «γιατί μια τέτοια εγκληματική ενέργεια ενός αξιωματικού δεν θα μπορούσε να μείνει ατιμώρητη». Το μίσος που είχα για τον άνθρωπο αυτόν δεν με άφηνε να σκεφτώ τίποτα άλλο.

Η κατάσταση αυτή όμως συνέπεσε με ένα άλλο γεγονός, που με συνετάραξε ολοκληρωτικά. Ο πατέρας μου έδωσε ένα πολύ μεγάλο ποσό, για την εποχή εκείνη, για να βγάλει από τη φυλακή τον μεγαλύτερό του εχθρό, τον Σαλόγιωργα, προκειμένου να τον «εκδικηθεί» με αυτόν τον τρόπο για τα κακά που μάς είχε κάνει. Τότε συνειδητοποίησα ότι η καλύτερη εκδίκηση είναι να αρθείς πάνω από αυτή. Το μίσος είναι ψυχοφθόρο για εκείνον που αφήνει τον νου και τις πράξεις του να κυβερνιούνται από αυτό. Τότε συνειδητοποίησα ότι ο μοναδικός μας εχθρός είναι μέσα μας και δεν υπάρχει κανένας εχθρός έξω από μας, για να τον εκδικηθούμε ή να τον συγχωρήσουμε.

Αλλά - τι ειρωνεία - την ίδια στιγμή που λυτρώθηκα και απαλλάχτηκα από το μίσος και την εκδίκηση, έμαθα ότι ο άνθρωπος αυτός είχε πεθάνει μόλις λίγες μέρες πριν, από έμφραγμα. Παρά την ανωτερότητα, που αποφάσισα ότι έπρεπε να δείξω απέναντί του, δεν μπόρεσα παρά να δω την είδηση αυτή σαν δικαίωση κι ένιωσα σαν να είχαν γίνει σφαίρες οι ερινύες της φύσης και πήγαν και τον βρήκαν στην καρδιά και τον σκότωσαν...

Δεν πέρασε όμως πολύς καιρός μετά από εκείνο το επεισόδιο της κακοποίησης της μάνας μου. Ο οργανισμός μου ήταν φαίνεται εξασθενημένος και αρρώστησα βαριά. Έχανα αίμα από παντού, από το στόμα, τη μύτη, τα ούρα και τα κόπρανα. Έσβηνα σιγά-σιγά. Θυμάμαι πως λιποθυμούσα συνέχεια και ξυπνώντας άκουγα τα αγωνιώδη παρακάλια της μάνας μου προς την Παναγία: «Παναγία μου, σώσε το παιδί μου».

Πάνω στην απελπισία της, η μάνα μου έστειλε τα αδέρφια μου στα σπίτια των γνωστών μας, να ρωτήσουν μήπως γνώριζε κανείς τίποτα γι' αυτή την τρομερή ασθένεια. Ήρθε η γυναίκα του νονού που με είχε βαφτίσει και είπε πως έτυχε να έχει μια ένεση, που την είχε χρησιμοποιήσει ή ίδια, όταν είχε αιμορραγία. Μου έκαναν τότε την ένεση και για λίγο σταμάτησε η αιμορραγία. Αμέσως με παίρνει η μάνα μου στην αγκαλιά της και ξεκινάει, κρατώντας στο άλλο χέρι της την αδελφή μου, να με πάει περπατώντας σε έναν γιατρό στην Καλαμπάκα, είκοσι χιλιόμετρα μακριά.

Κάπου εφτά χιλιόμετρα πιο κάτω ήταν η διασταύρωση της γέφυρας Μουργκάνι, που οδηγεί στο Μέτσοβο. Εκεί στρατοπέδευε ένας λόχος του εθνικού στρατού και για ασφάλεια από τις επιδρομές των ανταρτών υπήρχαν σκηνές όπου κατασκήνωναν κάτοικοι της γύρω περιοχής. Ξαφνικά ξεπροβάλει από μια σκηνή μια κόρη του Σαλόγιωργα, που ήταν κάτοικος ενός διπλανού χωριού και άρχισε να μας πετροβολάει. Αμέσως επενέβησαν οπλίτες του λόχου, για να διαχειριστούν το περιστατικό. Ο διοικητής του λόχου, όταν πληροφορήθηκε ότι η γυναίκα που πετροβολούσαν ήταν σύζυγος αριστερού, έδωσε διαταγή να παραμείνει όλη τη νύχτα εκεί για να ελεγχθεί. Η μάνα μου φοβήθηκε πολύ, γιατί οι βιασμοί ανυπεράσπιστων γυναικών είχαν καταντήσει ρουτίνα στην περιοχή από τους άντρες όλων των πλευρών, που δεν είχαν και πολλές ευκαιρίες για μια φυσιολογική, οικογενειακή ζωή. Ο πόλεμος και μάλιστα ο εμφύλιος, βγάζει στην επιφάνεια τα πιο άγρια ένστικτα του ανθρώπου, που κανένα ζώο στη φύση δεν έχει. Αυτό που τρόμαξε τη μάνα μου πολύ εκείνη τη στιγμή, ήταν το γεγονός ότι είχε μαζί της και την αδελφή μου, δώδεκα χρονών κορίτσι, και πιθανόν να τη βίαζαν και αυτή.

Απελπισμένη η μητέρα μου, λέει του αξιωματικού πως το παιδί της ήταν ετοιμοθάνατο. Έκλαιγε και τον παρακαλούσε λέγοντας ότι, αν έμενε εκεί το βράδυ, θα έχανε το παιδί της από την αιμορραγία. Εκείνη τη στιγμή φαίνεται πως, καθώς διαισθάνθηκα το όλο κλίμα και την ένταση που δημιουργήθηκε, θα πρέπει να τρόμαξα και άρχισε πάλι η αιμορραγία. Η μάνα μου απευθύνθηκε στον διοικητή και, χωρίς να μπορεί να συγκρατήσει τα κλάματά της, του ζήτησε να της επιτρέψει να συνεχίσει τον δρόμο για την Καλαμπάκα, για να πάει τον γιο της στον γιατρό. «Δεν βλέπεις ότι έχει αίμα στο στόμα του, στη μύτη του και παντού;». Αυτός όμως ήταν απτόητος και δεν εξηγούσε τον λόγο, για τον οποίο μια μάνα με ένα παιδί που χάνει αίμα, θα μπορούσε να είναι εθνικός κίνδυνος.

Δίπλα μας, στεκόταν άφωνο ένα παλικάρι που μας κοίταζε, έτοιμο να δακρύσει. Από τις εκφράσεις του προσώπου του κατάλαβε η μάνα μου ότι μας συμπονούσε. Του κάνει τότε εκείνη ένα νεύμα, να την πλησιάσει. Το παλικάρι φρόντισε, όταν οι άλλοι

είχαν κάπως απομακρυνθεί, να έρθει κοντά μας. Είχε καταλάβει πως κάτι ήθελε να πει αυτή η δυστυχισμένη γυναίκα.

– Παιδί μου, του λέει, εσύ μπορείς να μας σώσεις. Το παιδί μου πεθαίνει και θέλω βοήθεια. Πήγαινε στο χωριό Τσούγκουρο, που είναι λίγα χιλιόμετρα από εδώ και βρες τον Παπά του χωριού, που τον λένε Παπαγιάννη. Είναι ξάδερφός μου και πες του ότι η ξαδέλφη του η Βαϊτσα ζητά τη βοήθειά του.

Ξεγλιστρά σιγά-σιγά ανάμεσα στα δένδρα το παλικάρι και εξαφανίζεται. Θα πρέπει να έτρεξε πολύ, γιατί δεν πέρασε πολλή ώρα και εμφανίζεται ο θείος μου ο Παπαγιάννης. Τον αγαπούσα πολύ τον θείο μου αυτόν! Είχε γίνει παπάς και πήρε το όνομα του προπάππου μου, του Παπαγιαννούλα. Ήταν πολύ αυστηρός, αλλά λογικός και θαρραλέος άνθρωπος. Δεν λογάριαζε τίποτα μπροστά στο δίκιο. Δυο φορές την έσωσε τη μάνα μου από το ξύλο, αλλά και από τη φυλακή και την εξορία.

Ο θείος μου Παπανιάννης

Μόλις είδε η μάνα μου τον ξάδερφό της, αναγάλλιασε και στα μάτια της έλαμψε η ελπίδα. Με έσφιξε στην αγκαλιά της και μου ψιθύρισε: «Παιδί μου, η Παναγιά δεν μας εγκατέλειψε».

Πλησιάζει ο θείος μου, αφήνει κάτω το μπαστούνι του κι εκείνη του εξιστορεί το δράμα που περνούσε με την αρρώστια μου. «Κάνε κάτι ξάδερφε, χάνω το παιδί μου» του είπε και ξέσπασε πάλι σε λυγμούς.

Ήταν οξύθυμος ο θείος μου ο Παπαγιάννης και ήταν αντίθετος με τους αριστερούς. Αρπάζει το μπαστούνι του, το κραδαίνει ψηλά και τα μάγουλά του κοκκίνισαν από θυμό. «Ποιος είναι αυτός που τόλμησε να κρατήσει ένα άρρωστο παιδί εδώ!», φώναξε με τη βροντώδη φωνή του. Θηρίο ήταν, έτοιμο να τους κατασπαράξει. Τα έχασε ο υπεύθυνος αξιωματικός μπροστά στη θέα αυτή του ιερωμένου.

- Δεν ντρέπεσαι, ρε γάιδαρε, του λέει, να κρατάς ένα ετοιμοθάνατο παιδί; Φτου σου, παλιάνθρωπε. Αυτά που κατηγορούμε εμείς τους κουμουνιστές τα κάνεις εσύ; Και είσαι και μέλος του εθνικού στρατού. Θα σε καταγγείλω για να ξηλώσουν τα γαλόνια σου.

Καταπέλτης ο θείος μου. Ο αξιωματικός θορυβήθηκε. Φαίνεται ότι δεν περίμενε αυτό το ξέσπασμα.

Η μάνα μου, αφού ευχαρίστησε τον ξάδερφό της, ξαναπήρε τον δρόμο της με γοργά βήματα. Πιο κάτω φαίνεται ότι κουράστηκε και η καρδιά της άρχισε να την προδίδει. Την πιάσανε έντονες ταχυκαρδίες και το στήθος της σφίχτηκε. Εκείνη την ώρα περνούσε ένα γεροντάκι καβάλα σε ένα γαϊδουράκι κατευθυνόμενος στην Καλαμπάκα.

– Παππούλη, του λέει, έχω ένα άρρωστο παιδάκι κι έχω κουραστεί, έχω και την καρδιά μου. Μπορείς να το κρατήσεις εσύ πάνω στο ζώο, για να ξαλαφρώσω από το βάρος του;
– Και αν κολλήσω κι εγώ την αρρώστια του κυρά μου;
– Τι να σου πω, το παιδί κινδυνεύει... Έχεις παιδιά, έχεις εγγόνια;
– Έχω κυρά μου.
– Ε! αν ήταν το εγγόνι σου, δεν θα το έπαιρνες;
– Φέρε μου εδώ το παιδί, είπε ο γεράκος δίνοντας τέλος στον δισταγμό του και πήρανε μαζί τον μακρύ δρόμο για την πόλη.

Φτάνοντας επί τέλους στην Καλαμπάκα, πήγε η μάνα μου κατευθείαν στον γιατρό. Το αίμα είχε σταματήσει κάπως να τρέχει. «Μάλλον περί θαύματος πρόκειται», λέει ο γιατρός. «Με αυτή τη φοβερή αρρώστια και τόσες μέρες αιμορραγίας, είναι απίστευτο το πώς άντεξε. Φαίνεται ότι έμελλε να ζήσει». Εκείνη την περίοδο ήταν στο φόρτε της η πενικιλίνη. «Θα τού κάνουμε ενέσεις πενικιλίνης και θα συνεχίσεις να του τις κάνεις όταν πας στο χωριό», συνέστησε ο γιατρός.

Η μάνα μου δεν είχε χρήματα για να δώσει στον γιατρό κι, απελπισμένη όπως ήταν, διέκρινε στο χωλ έναν παπά, γνωστό του παππού μου, και του ζήτησε δανεικά για να πληρώσει τον γιατρό. Ο παπάς έβγαλε από το πορτοφόλι του χρήματα και της τα έδωσε δείχνοντάς της το δωμάτιο που έμενε, για να κοιμηθεί

μαζί του το βράδυ. Η μάνα μου τα έχασε και, όπως είχε τα χρήματα στα χέρια της, του τα πέταξε στο πρόσωπο και έβαλε τα κλάματα. Ο παπάς μάζεψε τα χρήματα και αποχώρησε.

Έτσι, η μάνα μου μπήκε ξανά μέσα στο γραφείο του γιατρού, για να του πει πως δεν είχε χρήματα να τον πληρώσει. Μπαντέκας ήταν το όνομά του.

– Τι λες κυρία μου, τα χρήματα θα κοιτάξουμε ή τη ζωή του παιδιού; Πήγαινε να το φροντίσεις και ο Θεός να σας έχει καλά, της είπε.

Η αρπαγή της μανούλας

Μετά την επιστροφή μας στο σπίτι του Μπαρμπαλιά στην Οξύνεια, όπου, εκτός από μας είχαν βρει καταφύγιο σε ένα δωμάτιο και πολλοί άλλοι συγγενείς με τα παιδιά τους, η μάνα μου αποφάσισε να αλλάξουμε ξανά κατοικία για λόγους ασφαλείας. Για την επιστροφή στο χωριό μας δεν γινόταν λόγος, αφού εκεί τα πράγματα ήταν για μας ακόμη πιο επικίνδυνα. Μετακομίσαμε λοιπόν πιο κάτω, κάπου τέσσερα χιλιόμετρα πιο κοντά στην Καλαμπάκα, στη θέση Ξερόκαμπο ή «Δεκαοχτώ», δίπλα στο μέρος όπου διεξήχθη η Μάχη της Μερίτσας. Εκεί ο προπάππους μου, ο Παπαγιαννούλας, είχε αγοράσει έναν υδρόμυλο και αρκετά στρέμματα χωράφια, όπου είχε εγκατασταθεί η οικογένεια του ξαδέρφου της μάνας μου, αδελφού του Παπαγιάννη, που τόσες φορές της συμπαραστάθηκε με την ιδιότητα του ιερωμένου.

Πανέμορφη εξοχική τοποθεσία. Μέσα στο πράσινο, δίπλα στο ποτάμι, με τα νερά να τρέχουν ασταμάτητα και τον αλευρόμυλο του θείου μου να γυρίζει ακούραστα. Χάρμα οφθαλμών ο μύλος αυτός για τον διαβάτη, αλλά και για τα παιδιά, που θαύμαζαν τον αυτοματισμό που παρήγαγαν τα φυσικά μέσα. Για ώρες μπορούσες να παρατηρείς το νερό να πέφτει πάνω στα πτερύγια του τεράστιου ξύλινου τροχού και αυτός να γυρίζει με τη δύναμη του υγρού στοιχείου και να κινεί έναν μηχανισμό, που κατέληγε σε κάτι μεγάλες, τεράστιες, στρογγυλεμένες πέτρες, όπου αλέθονταν το σιτάρι. Η ρυθμική μουσική υπόκρουση του καταρράκτη σε γαλήνευε.

Εκεί εγκατασταθήκαμε για αρκετό καιρό, μέχρι που να λήξει ο εμφύλιος και να επανέρθουμε στο χωριό μας. Το σπιτάκι που ζούσαμε ήταν φτιαγμένο από λάσπη και ήταν χωμένο στα οπορωφόρα δέντρα. Ανάμεσα από τα κλωνάρια των δένδρων βλέπαμε τον καταρράκτη που κινούσε τον μύλο. Μας έλεγαν οι μεγάλοι πως εκεί στον μύλο εμφανιζόταν και μια νεράιδα που, όταν υπήρχε πανσέληνος, έβγαινε γύρω στις δώδεκα η ώρα και χόρευε. Και, όταν το φεγγάρι έπαιρνε τον κατήφορο, αυτή χανόταν μέσα στα νερά του καταρράκτη. Ήταν και μια κοπέλα στο χωριό, που είχε χάσει τα λογικά της και σε κάθε πανσέληνο έβγαινε στα γύρω λιβάδια κοντά στο μύλο και χόρευε, γιατί νόμιζε ότι έκανε παρέα στη νεράιδα του θρύλου αυτού.

Στον τόπο αυτό άρχισα σιγά-σιγά να συνέρχομαι από τη βαριά αρρώστια που πέρασα και τα πάντα γύρω μάς έκαναν να νιώθουμε πως, όπως όλα τα δυσάρεστα πράγματα, έτσι και οι δικές μας περιπέτειες έμοιαζαν να έχουν ένα τέλος. Αυτές όμως όχι μόνο δεν τελείωσαν, αλλά την περίοδο αυτή συνέβη και το πιο συνταρακτικό, για την παιδική μου ζωή, γεγονός.

Όταν άρχισα να γράφω τούτο το αυτοβιογραφικό αφήγημα, προσπέρασα αυτό το συμβάν με μια μικρή αναφορά στο ότι ο θείος μου ο Παπαγιάννης έσωσε τη μάνα μου και μια άλλη φορά. Δεν ξέρω ποια υποσυνείδητη δύναμη με εμπόδισε να αναφερθώ πιο συγκεκριμένα στο περιστατικό αυτό, που ήταν βαθιά θαμμένο σε μια απόμακρη κόγχη, στα σύνορα του υποσυνείδητου κόσμου μου, και να το αναβιώσω. Αν και το είχα ζήσει έντονα, δεν ήμουν έτοιμος να το περιγράψω. Σαν να υπήρχε μια φωνή που μου έλεγε: «Σε αυτό το κομμάτι της συνείδησής σου δεν μπορείς να αγγίξεις. Δεν είναι πια παρελθόν, ανήκει σε άλλη σφαίρα. Μην ξύνεις πληγές που δεν θεραπεύονται. Θα τις έχεις συνέχεια ανοιχτές. Εκεί φωλιάζει και ο εχθρός, ύπουλος, εκδικητικός, ισχυρός, ανελέητος, που μεγαλώνει μαζί σου».

Πραγματικά θυμάμαι μόνο την πρώτη πράξη αυτού του δράματος (τη δεύτερη μου την αφηγήθηκε η αδερφή μου, όπως της την εξιστόρησε η μάνα μας, γιατί η αδερφή μου έλειπε κείνο το διάστημα. Την είχε μαζί της η οικογένεια ενός θείου μας στα Τρίκαλα για περισσότερη ασφάλεια).

Ήταν Κυριακή και ο καιρός ήταν ανοιξιάτικος. Όλοι είχαν φύγει πρωί-πρωί για να πάνε στη λειτουργία σε ένα εκκλησάκι που απείχε περίπου ένα χιλιόμετρο. Η μάνα μου περίμενε να ξυπνήσω κι εγώ, για να πάμε μαζί στην εκκλησιά. Όταν σηκώθηκα, την είδα μπροστά στον καθρέφτη να στολίζεται με μια έκφραση φιλαρέσκειας στο πρόσωπό της. Φορούσε ένα κεφαλομάντηλο στα πλεγμένα μαλλιά της με ασημένιους χαλκάδες γύρω-γύρω, που σχημάτιζαν ένα φανταχτερό στεφάνι και που, όταν έστρεφε το κεφάλι της, κροτάλιζαν ελαφρά. Στο χέρι της φορούσε ένα αλυσιδωτό βραχιόλι και στα πόδια της ξύλινα τσόκαρα. Η ζακέτα μπροστά στο στέρνο της ήταν γεμάτη από πορφυρένια σχέδια, κεντημένα μαζί με ασήμι, που λαμπύριζαν όπως οι ακτίνες της πανσέληνου που ξεχύνονται στη θάλασσα. Σαν νεράιδα έμοιαζε, με τα μακριά ξανθά μαλλιά της, τα γαλανά της μάτια και τα όμορφα στολίδια πού έφερε πάνω της.

– Μανούλα, τι όμορφη που είσαι, σαν την νεράιδα του καταρράκτη, της είπα φέρνοντας στον νου μου την εικόνα του αγαπημένου μου παραμυθιού.

Ξαφνιάστηκε από αυτό που της είπα και τα μάτια της βούρκωσαν από συγκίνηση. Με κοίταξε έκπληκτη, σαν να μου έλεγε: «Αλήθεια λες;». Ευχαριστημένη καθώς ήταν, με άρπαξε στην αγκαλιά της και άρχισε να με φιλάει. Με έντυσε και μένα, με πήρε από το χέρι και κατευθυνθήκαμε στην εξωτερική πόρτα για να πάμε χεράκι-χεράκι στην εκκλησιά. Όλα γύρω μας ήταν χαρούμενα και γελαστά. Το βιαστικό ποταμάκι, που σε εκείνο το σημείο του το διασχίζαμε, διακλαδιζόταν σε πολλά επί μέρους ρυάκια. Το καθένα από αυτά είχε διαφορετικό ήχο που, μαζί με το αεράκι, τα πουλιά και τα ζουζούνια γύρω μας, συναγωνίζονταν τους ήχους του ανοιξιάτικου πρωινού και όλα μαζί πλέκονταν σε μια σύνθεση, σαν να ήταν τα μουσικά όργανα μιας παγανιστικής ορχήστρας, όπου τον ρυθμό κρατούσε σταθερά η μουσική του καταρράχτη. Μόλις περάσαμε το ποταμάκι, αντικρίσαμε τρεις άνδρες που φορούσαν πράσινη στολή και πράσινα καπέλα και δίπλα τους ένα τζιπ στρατιωτικό.

– Εσύ είσαι η γυναίκα του καπετάν-Τσάκαλου ; Λέει ο ένας.

– Ναι, είμαι η γυναίκα του Δημήτρη Ράπτη, απαντάει η μάνα μου.

Σε κλάσματα του δευτερολέπτου αρπάζουν τη μάνα μου μπροστά στα μάτια μου και τη βάζουν μέσα στο αυτοκίνητο, χωρίς δεύτερη κουβέντα. Εγώ έμεινα σύξυλος, αποσβολωμένος σαν άγαλμα, μην μπορώντας να επεξεργαστώ το συμβάν και να αντιδράσω, καθώς έβλεπα τη μάνα μου να με κοιτάει άναυδη την ώρα της απαγωγής, με ένα παράξενο χαμόγελο στα μάτια της. Προσπαθούσε ενστικτωδώς να μου δώσει κουράγιο και να μου στείλει το μήνυμα πως τίποτα δυσάρεστο δεν θα της συνέβαινε. Αυτό ήθελε να μου πει την ώρα που την κρατούσαν βίαια χέρια και απομακρυνόταν έχοντας το βλέμμα της στραμμένο συνέχεια προς εμένα.

Δεν θυμάμαι πόση ώρα καθόμουν έτσι ακίνητος και χαμένος σε μια κατάσταση ανυπαρξίας έχοντας μέσα στο μυαλό μου την εικόνα της, όπως εκείνη της νεράιδας που χάθηκε μέσα στα νερά του καταρράχτη. Ο κόσμος έσβησε ξαφνικά μπρος από τα μάτια μου, μαζί του κι εγώ.

Αρνήθηκα να δεχτώ το γεγονός. Αν και έζησα όλες του τις κατοπινές λεπτομέρειες, τις έσβησα από τη μνήμη μου και μου έμεινε μόνο η παραίσθηση. Κάποια στιγμή συνήλθα από το σοκ. Η μορφή του παππού μου ξεπήδησε μονομιάς στη σκέψη μου και άρχισα να τρέχω προς το εκκλησάκι, για να του αναγγείλω τη φοβερή απώλεια και να ζητήσω βοήθεια. Με εμπόδιζαν όμως τα καινούργια παπούτσια που μου είχε αγοράσει η μάνα μου και που ήταν λίγο μεγαλύτερα από τις διαστάσεις των ποδιών μου, για να κρατήσουν πιο πολύ, αφού το σώμα μου μεγάλωνε γρήγορα στην ηλικία αυτή. Άφησα τα παπούτσια μου στον δρόμο κι έτρεξα με όλες μου τις δυνάμεις το ένα χιλιόμετρο περίπου, μη λογαριάζοντας τον πόνο που προκαλούσαν οι πέτρες και τα αγκάθια στα πληγωμένα μου ποδάρια. Μόλις έφτασα μέσα στον ναό, άρχισα να φωνάζω πολλές φορές με την πιο δυνατή μου φωνή:

– Άρπαξαν τη μανούλα !

Σταματάει τη λειτουργία ο παππούς μου, με παίρνει στην αγκαλιά του και, μπαίνοντας μέσα στο Ιερό, με ρώτησε ποιος την άρπαξε.

– Κάποιοι άντρες με πράσινα καπέλα, του είπα με τα πολλά, προσπαθώντας να ξεπεράσω το ψεύδισμα που με έπιανε

συνήθως πιο έντονα σε κάτι τέτοιες στιγμές.

Πλησίασε η γιαγιά μου κοντά στο Ιερό μαζί με τον θείο μου τον Γιώργο, τον αδελφό του Παπαγιάννη, με πήραν στην αγκαλιά τους και θυμάμαι που τα πληγωμένα με αίμα πόδια μου τους λέρωσαν τα καθαρά, κυριακάτικα ρούχα τους.

Από εκείνη τη στιγμή γκρίζα ομίχλη σκέπασε όλα τα υπόλοιπα συμβάντα. Όπως μου διηγήθηκε η αδερφή μου από αυτά που άκουσε από τη γιαγιά μας, τρόμαξαν όλοι για την υγεία μου, αφού λίγος καιρός είχε περάσει μόνο από την ανάρρωσή μου από τη σοβαρή ασθένεια με την ακατάσχετη αιμορραγία. Με πήγαν σηκωτό στο σπίτι. Τα χέρια και τα πόδια μου ήταν παγωμένα και μου έκαναν εντριβές, ενώ εγώ είχα συνεχώς το βλέμμα μου κολλημένο στο ταβάνι. Δεν απαντούσα, μου είπαν, στις ερωτήσεις τους. Σαν να μην τις άκουγα.

Μετά τη λειτουργία, ο παππούς μου πήγε και βρήκε στο Τσούγκουρο τον ανιψιό του τον Παπαγιάννη, ο οποίος κατευθύνθηκε στις φυλακές στην Καλαμπάκα, όπου είχαν κλείσει τη μάνα μου οι «άλλοι κακοί», όπως έλεγα εκείνους που μας κυνηγούσαν λόγω της δράσης του πατέρα μου. Τρεις μέρες πάλευε ο θείος μου ο Παπαγιάννης να πείσει τις αρχές να μην μεταφέρουν τη μάνα μου σε τόπο εξορίας, αφού είχε μικρό παιδί και υπέφερε και από την καρδιά της. Ο ίδιος εξάλλου, όπως και οι περισσότεροι από το σόι της, δεν είχε καμία σχέση με τους αντάρτες. Αλλά και ο άντρας της είχε γίνει άφαντος, μακριά από το σπίτι κι εκείνη δεν είχε καμιά επαφή μαζί του. Προσπάθησε να τους εξηγήσει πως η σκληρότητα που επιδείκνυαν σε αυτήν την περίπτωση δεν άρμοζε στη δεινή κατάσταση, στην οποία βρισκόταν η μάνα μου και πως ο αγώνας κατά των κομμουνιστών δεν είχε να κερδίσει τίποτα από τη δίωξη αυτής της ανήμπορης και άσχετης με τα πολιτικά γυναίκας.

Εν τω μεταξύ, η μάνα μου μέσα στη φυλακή πάθαινε απανωτές καρδιακές κρίσεις, μακριά από τα παιδιά της. Βασανιζόταν στη σκέψη πως θα πέθαινε και θα άφηνε πίσω της τρία ορφανά, που δεν είχαν ούτε πατέρα να τα φροντίσει.

Βλέποντας τις κρίσεις αυτές, αναστατώθηκαν όλες οι συγκρατούμενες γυναίκες και παρακαλούσαν τους υπεύθυνους να στείλουν έναν γιατρό. Αλλά γι' αυτούς η ζωή μιας γυναίκας

αριστερού άντρα ήταν ασήμαντη υπόθεση. Ένας ακόμα θάνατος μπροστά στους χιλιάδες νεκρούς της εποχής εκείνης, ήταν απλά σαν να προσθέτεις μια μονάδα σε έναν αριθμό, που δεν έχει αντίκρισμα και αξία.

Δεν θυμάμαι τίποτα σχετικό με αυτή την τραγωδία. Όταν άκουγα αργότερα ιστορίες για παιδομαζώματα από αντάρτες ή για βίαιες συλλήψεις γυναικών από τους καθεστωτικούς δεξιούς τον καιρό του εμφυλίου, δεν ανακαλούσα στη μνήμη μου το γεγονός πως κάτι παρόμοιο είχε συμβεί και στην οικογένειά μου: μια φορά με τη μάνα μου και μια με τον αδελφό μου, που κι εκείνος, ευτυχώς κατάφερε να τους ξεφύγει από σίγουρη απαγωγή, καθώς είχε κρυφτεί με εξαιρετική τέχνη μέσα σε θάμνους.

Δεν θυμάμαι καν πώς ήταν η θωριά της μάνας μου και τι έκανα την ώρα εκείνη, που επέστρεψε στο σπίτι και με πήρε πάλι στην αγκαλιά της, αν και στη μνήμη μου είχαν χαραχτεί ζωηρά όλα τα γεγονότα πριν από την απαγωγή της. Το μόνο που μου έμεινε, ήταν η επίγνωση της χειροτέρευσης του ψευδίσματός μου και ένας φόβος ανακατεμένος με μίσος για όσους έφεραν πράσινα καπέλα και στολή. Ακόμη και όταν ενηλικιώθηκα και χρειαζόταν να μπω σε τμήματα χωροφυλακής, ξυπνούσαν τα παλιά αυτά συναισθήματα. Χωρίς να το θέλω, το δεξί μου γόνατο πάθαινε σπασμούς και με κόπο προσπαθούσα να πω αυτό που ήθελα.

Τα ζώα, η αγαθή πλευρά της ύπαρξής μας

Στις μετακομίσεις μας, τον καιρό του εμφυλίου, δεν είχαμε τη δυνατότητα να παίρνουμε μαζί μας και τα κατοικίδια ζώα που είχαμε στο χωριό. Με πόνο ψυχής τα εγκαταλείπαμε. Είχαμε μια γάτα στο σπίτι μας, που αγαπούσα πάρα πολύ. Με συντρόφευε το βράδυ στον ύπνο και κοιμόμασταν αγκαλίτσα. Μου έλλειπε η συντροφιά της στην Οξύνεια και ανησυχούσα για την τύχη της, γι' αυτό και συχνο-ρωτούσα τη μάνα μου: «Τι να κάνει άραγε η γατούλα μου, θα ζει»; «Θα ζει», έλεγε η μάνα μου, «γιατί θα τρέφεται με πουλιά και ποντίκια». Η γάτα μας όμως, μόλις εμείς φύγαμε, μετακόμισε στο Μοναστήρι. Εκεί υπήρχε κατανάλωση τροφής είτε από τους μοναχούς, είτε από τους ΕΛΑΣίτες που είχαν καταλάβει το Μοναστήρι.

Η μάνα μου εκείνο το διάστημα έστειλε τον αδερφό μου με δυο μουλάρια στο χωριό με την οδηγία να πάρει, με πολλή προφύλαξη απέναντι στους ενδεχόμενους κινδύνους, την τελευταία ποσότητα του σιταριού, το οποίο είχαμε αφήσει στα αμπάρια. Η γάτα πρέπει να μυρίστηκε από μακριά τα μουλάρια που ανήκαν στην οικογένειά μας και αυτό που συνέβη κατόπιν, ξεπερνάει τα όρια της νοημοσύνης, που νομίζουμε ότι έχουν τα ζώα: στον γυρισμό του αδελφού μου και τη στιγμή που περνούσαν τα μουλάρια φορτωμένα κοντά από το Μοναστήρι, η γάτα πήδηξε κρυφά στο σαμάρι και χώθηκε ανάμεσα στα πίσω τσουβάλια. Ο αδερφός μου υποψιάστηκε ότι κάτι συνέβη από μια αντίδραση φόβου του μουλαριού, αλλά η γάτα ήταν καλά καμουφλαρισμένη κι εκείνος δεν έδωσε σημασία. Ο αδερφός μου σε όλη τη διαδρομή δεν πήρε είδηση καθόλου την ύπαρξη του ζώου, παρ' όλο που το ταξίδι ξεπερνούσε τις δυο ώρες. Τόσο ακίνητη ήταν σε όλο το ταξίδι! Μόλις έφτασαν στο σπίτι μας φορτωμένα τα ζώα και η γάτα άκουσε τις φωνές μας, πετάχτηκε και ήρθε κοντά μου και μου μίλησε με το γνωστό νιαούρισμά της. Αυτή τη χαρά που ένοιωσα εκείνη τη στιγμή δεν θα την ξεχάσω. Το κόψιμο μιας κλωστής των συναισθηματικών μου δεσμών, που με έδεναν με τις αναμνήσεις της παιδικής μου εμπειρίας, αποκαταστάθηκε! Και η κλωστή κρατήθηκε και πάλι ακέραια.

Η μάνα μου αγαπούσε πολύ τα ζώα. Αυτό ήταν αρκετά περίεργο για την κουλτούρα της εποχής εκείνης. Οι άνθρωποι στο χωριό συνήθως συμπεριφέρονταν σχετικά καλά - και αυτό με εξαιρέσεις - μόνο στα ζώα που τούς παρείχαν τροφή, αλλά ήταν πολύ σκληροί με τα άλλα ζωάκια. Δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο μερικά σκυλιά, γατιά ή και γαϊδούρια, να κακοποιούνται τόσο από τους μεγάλους, όσο και από τα παιδιά. Το βασανιστήριο γατιών και ποντικιών ήταν μερικές φορές ένα από τα ευχάριστα παιχνίδια τους. Όμως η μάνα μου συνέπασχε με τα ζώα και πρόσεχε να μην πάθουν κακό.

Μια μέρα, ενώ βάδιζε στον δρόμο, παραπάτησε και πάρα λίγο να πέσει χάμω.

– Τι έπαθες, χτύπησες; Της είπα.
– Όχι, την τελευταία στιγμή είδα ένα μερμηγκάκι και, για να μην το πατήσω, στραβοπάτησα.

– Έλα ρε μάνα της, τής λέω, για ένα μυρμηγκάκι κάνεις έτσι;
– Αν ήσουν μερμηγκάκι θα ήθελες να σε πατήσουν; Νομίζεις ότι μόνο οι άνθρωποι πονάνε; Μου απάντησε.

Ξαφνιάστηκα με την απάντηση αυτή. Ποτέ δεν ταύτισα τον εαυτό μου με ζώο. Το εγώ μου εξελισσόταν ανθρωποκεντρικά. Τα ζώα γεννήθηκαν για να τα τρώμε ή να μας βοηθούν στις δουλειές μας. Έβλεπα τα Χριστούγεννα όλες τις οικογένειες να σφάζουν τα γουρούνια τους και δεν ένοιωθα τίποτα για το ζωάκι που σκότωναν.

– Ψυχούλες έχουν όλα τα ζώα. Πονάνε, όπως πονάμε κι εμείς, θέλουν να ζήσουν όπως κι εμείς. Ο παππούς έχει ένα πολύ καλό βιβλίο που μιλάει για τα ζώα. Μόλις θα μάθεις να διαβάζεις, να του πεις του παππού σου να στο δώσει, με προέτρεψε η μανούλα μου.

Όταν ήμουνα στο Δημοτικό, η μάνα μου πάντα φρόντιζε να μου χαρίζει ένα αρνάκι ή ένα κατσικάκι.

– Αυτό το αρνάκι είναι δικό σου, μου έλεγε. Εσύ θα το ταΐζεις και θα το φροντίζεις κάθε μέρα. Το απόγευμα, που δεν θα έχεις σχολείο, θα το παίρνεις και θα το πηγαίνεις στα λιβάδια για να βόσκει. Πρόσεχε όμως, θα είσαι υπεύθυνος γι' αυτό και, αν θέλεις να το κρατήσεις, να ξέρεις ότι μπορεί να χρειαστεί να κοπιάσεις και να κάνεις θυσίες.

Μέχρι σήμερα θυμάμαι την όμορφη σχέση που ανέπτυσσα με αυτά τα ζωάκια. Όλο καλοσύνη ήταν. Μανάρια, τα λέγαμε, γιατί ήθελαν να είναι πάντα κοντά σου. Δεν γνωρίζω πώς η μάνα μου ήξερε για την επίδραση που έχει στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού το να βρίσκεται σε αρμονία με το φυσικό του περιβάλλον και να αναπτύσσει σχέση με ένα κατοικίδιο. Μου έμαθε να συνδέομαι συναισθηματικά, να σέβομαι, και να αγαπώ ό,τι ζωντανό με περιβάλει, ακόμα και τα φυτά. Το ζώο ήξερε πώς να μου ανταποδίδει την αγάπη και αυτό ήταν το κίνητρο που με έκανε να μην δυσανασχετώ, όταν έπρεπε να ξυπνήσω πολύ νωρίς το πρωί για να το βοσκήσω.

Τις Κυριακές μαζεύονταν οι χωριανοί στην πλατεία του χωριού και το στήνανε στον χορό και στα παιχνίδια κι εμείς τα μικρά παιδιά το απολαμβάναμε πάρα πολύ. Όταν ερχόταν η ώρα

όμως για να πάω το ζωάκι για βοσκή, αντιδρούσα και δεν ήθελα να πάω και γκρίνιαζα στη μάνα μου. «Δεν με λυπάσαι», έλεγα, «τα άλλα παιδιά παίζουν κι εγώ να βρίσκομαι στα λιβάδια»;

– Το μανάρι σου, μου έλεγε, δεν ξέρει από γιορτές των ανθρώπων. Και στις γιορτές αυτά πεινάνε. Αν το αγαπάς, δεν πρέπει να μείνει νηστικό όλη τη νύχτα. Θα στο πω διαφορετικά. Πες ότι εσύ είσαι το αρνάκι. Θα ήθελες να μείνεις νηστικός όλη τη νύχτα, να πεινάς κι εγώ να λείπω από το σπίτι;

Με αυτά τα λόγια με έπειθε. Όταν μεγάλωσα, έμαθα πως αυτό λέγεται ετεροσυναίσθηση. Όσο «καλομαθημένο» και αν με είχε η μάνα μου, τόσο ανένδοτη ήταν στο να τηρώ τις υποχρεώσεις μου με υπευθυνότητα απέναντι στα πλάσματα που ήταν υπό την προστασία μου.

Η Μάνα μου